

Nové Mlýny (Jihomoravský kraj)

Kateřina Dolejší

Obec Nové Mlýny (okres Břeclav) leží na rovině, kterou geologický útvar Přítlucké hory, zabírající severní cíp Dyjskomoravské nivy, sbíhá k levému břehu řeky Dyje. Nejmladší osada na tomto břehu řeky dnes leží pod hrází dolní Novomlýnské nádrže, která vznikla v rámci stavby rozsáhlého vodního díla postupně budovaného mezi lety 1975 a 1989. Od roku 1960 jsou Nové Mlýny součástí obce Přítluky, s níž však územně nesouvisí. Oddělují je katastry obcí Zaječí a Bulhary.

Historické jádro obce (v rozsahu domů čp. 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17 na severní straně a č. 19, 29 a 30 na protilehlé, jižní straně hlavní ulice) představuje neúplná, zčásti parkově upravená návěs se zvoničkou vystavěnou z rezných cihel v prvním desetiletí 20. století a budovou bývalé školy. Návěs je dnes obestavěna přízemními podélně řazenými, převážně nově upravenými obydlími nebo novodobými patrovými rodinnými domy.

Původně však byly Nové Mlýny ulicovkou situovanou při levém břehu mlýnského náhonu přepaženého jezem. Zaniklý náhon vnějším obloukem obepínal levý břeh meandrující Dyje. Jak je patrné z půdorysu obce na mapě stabilního katastru z roku 1825, byl západní cíp ulice již před tímto rokem rozrušen širokou prolukou, odkud vycházela severním směrem polní cesta směřující na Šakvice a Hustopeče. Další hustopečská cesta vycházela z protilehlého západního cípu ulice, kde také začínaly cesty jdoucí na Zaječí a jižním směrem při levém břehu Dyje do Bulhar. Přibližně uprostřed návsi byl nevelký rybník a východně od něj zvonička. Většina domů tehdy byla již zděných. V jižní a jihovýchodní části obce se soustřeďovala obydlí chalupníků a domkářů. Některá z těchto menších stavení byla ještě ve dvacátých letech 20. století kryta doškovými střechami. Necelá dvacítko větších zemědělských usedlostí obklopujících ze tří stran návěs byla vystavěna na půdorysu písmene L s obytnou částí podélnou stranou obrácenou směrem do návsi. Na ní kolmo navazovalo obdélné hospodářské křídlo, na konci zahrady pak byla čtvercová nebo obdélná stodola, na začátku 19. století velkou většinou ještě dřevěná. V návaznosti na změnu životního stylu obyvatel obce zanikla v průběhu 20. století většina těchto užitných zemědělských budov i řada hospodářských křídel, která byla často adaptována pro potřeby bydlení.¹

¹ Stab. kat. – císařský otisk, Nové Mlýny (Neumühl), 1825, list č. 2054-1-002 a 2054-1-003, http://archivnimapy.cuzk.cz/uazk/com/com_data/2054-1/2054-1-002_index.html, http://archivnimapy.cuzk.cz/uazk/com/com_data/2054-1/2054-1-003_index.html (vyhledáno 20. 5. 2018); WOLNÝ, Gregor, *Kirchliche Topographie von Mähren, II. Band, Brünn Diöcese*, Brünn 1858, s. 190–191;

Počátek nynějšího sídliště na někdejší lednickém panství představuje mlýn na Dyji, v písemných pramenech připomínaný již ve 14. století.² Tehdy stál na pravém břehu řeky při mlýnské strouze mlýn „Frauenmühl“, který příslušel k nedalekému hradu Devičky. Mlýn byl součástí obce Mikulčice, která předcházela dnešním Novým Mlýnům. V Mikulčicích je písemnými prameny doloženo panské sídlo již po polovině 14. století. V roce 1353 intabuloval Linhart Part zdejší tvrz Jindřichovi z Lichtenštejna. Tvrz se v písemných pramenech objevuje ještě k roku 1385. K obci Mikulčice jsou vztahovány také nálezy úlomků středověké a novověké keramiky zachycené na katastru obce nedávným archeologickým výzkumem.³ Okolo roku 1558 se v blízkosti mlýna se souhlasem Lichtenštejnů usadili novokřtění a založili zde osadu zmíněnou poprvé v roce 1602 jako Nový Mlýn (Neumühl). Po vypuzení novokřtěnců roku 1624 pak obyvatelé Mikulčic přesídlili do „Nového Mlýna“ a jejich původní ves splýnula s dříve paralelně situovaným novokřtěnským dvorem. Mlýn, který novokřtění původně provozovali, byl po jejich odchodu vrchností pronajímán. Spolu s mlýnským náhonem zůstával významným urbanistickým prvkem a později i jediným významnějším průmyslovým podnikem. O jeho klíčovém významu pro obec svědčí i jeho připomínka v podobě mlýnského kola, která se objevila i na obecní pečeti z roku 1749.

Exponovaná poloha obce poblíž neklidné hranice s Uherským královstvím přinášela Novým Mlýnům četné obtíže v podobě vpádů ozbrojenců či táboření vojenských oddílů. V roce 1597 protáhlo obcí vojsko směřující proti Turkům do Uher. Čtyři jízdní prapory z Frank vedené Jiřím Bedřichem hrabětem Hollachem zde od 27. července ležely pět dnů a způsobili obyvatelům značná vydání. Také v roce 1600 utrpěl novokřtěnský dvůr pochodem 1 000 mužů pod velením hraběte Matyáše Thurna. Na konci srpna a v září roku 1619 si v obci zřídilo ležení stavovské vojsko bojující za české války proti arkebuzírům, kterým velel Jindřich Duval hrabě Dampierre. Tehdy vojáci poničili novokřtěnské domy a sebrali zdejšími

HOSÁK Ladislav, *Vlastivěda moravská. Hustopecký okres*, Brno 1924, s. 99–103; NEKUDA, Vladimír (red.), *Břeclavsko*, Brno 1969, s. 531–532.

² K historii obce viz MAIS, Adolf, *Das Hausbuch von Neumühl 1558–1610, das älteste Grundbuch der huterischen Brüder*, *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich* 80, 1964, s. 66–88; WOLNY (pozn. 1), s. 190–191; HOSÁK, *Vlastivěda* (pozn. 1), s. 99–103; NEKUDA (pozn. 1), s. 531–532; NEKUDA, Vladimír – UNGER, Josef, *Hrádky a tvrze na Moravě*, Brno 1981, s. 192; HOSÁK, Ladislav, *Historický místopis země Moravskoslezské*, Praha 2004, s. 251–253; PAJER, Jiří, *Studie o novokřtěncích*, Strážnice 2006, s. 38–39; LOUKOTOVÁ, Andrea, *Moravští novokřtění a usedlost Alinkov v raném novověku* (nepublikovaná bakalářská práce, FF MU), Brno 2016, s. 49,

https://is.muni.cz/th/428932/ff_b/Moravsti_novokrtenci_a_usedlost_Alinkov_v_ranem_novoveku.pdf

(vyhledáno 16. 1. 2018). Prameny k obci se nacházejí zejména ve fondech: MZA Brno, Velkostatek Lednice (1578–1924), F 63; MZA Brno, Lichtenštejnský stavební úřad Lednice, F 115; SOKA Břeclav, Archiv obce Nové Mlýny.

³ STUHLÍK, Stanislav (ed.), *Oblast vodního díla Nové mlýny od pravěku do středověku*, Brno 2002, 434–435.

obyvatelům veškeré zásoby. Objevili také ukryté peníze, které jako přebytky ze společného hospodaření ukládali novokřtění do pokladny komunity.⁴

V době druhé lánové vizitace, probíhající mezi lety 1669 a 1679, byli v Nových Mlýnech tři celolánici, šest půlláníků a deset domkářů bez polí.⁵ V roce 1771 bylo v Nových Mlýnech už 48 domů a trojkřídlý panský dvůr obhospodařující značnou výměru polností. V roce 1836 žilo v 50 číslech 313 obyvatel. Téměř o sto let později v roce 1924 se počet usedlostí rozrostl o pouhých šest čísel a počet obyvatel dokonce mírně poklesl. Obec byla tehdy většinou německá, žilo zde 220 Němců, 26 Čechů a jeden cizinec. K občanské vybavenosti tehdy náležela ještě hasičská zbrojnice se skladištěm, obecní dům a škola.⁶ Nové Mlýny neměly vlastní kostel ani kapli, obec byla přiřazena do nedalekých Přítluk ke kostelu sv. Markéty, měla však vlastní hřbitov, který se nachází na západním konci obce. V roce 1960 se Nové Mlýny staly úředně součástí obce Přítluky.

Dějiny i urbanismus obce podstatně ovlivnila existence novokřtěnského dvora, který zaujímal značnou část katastru obce a byl situován v její severovýchodní části v rozsahu čp. 1 a 34 až 42).⁷ Náboženská sekta novokřtěnců vznikla jako specifická odnož protestantství v roce 1525 ve švýcarském Curychu. Na Moravu jako do země náboženské svobody zamířila část novokřtěnců již v roce 1526. Střediskem prvních moravských novokřtěnců se stal Mikulov, kde se usadili u tamního evangelického sboru. Za Maxmiliána II. i Rudolfa II. se novokřtění jako zruční řemeslníci, schopní hospodáři, zkušení lékaři i ranhojiči a v neposlední řadě také výrobci proslulé habánské fajánse těšili poměrnému klidu. Mezi lety 1535 a 1547, kterou sami novokřtění označovali za „zlatou dobu“, dokonce vybudovali na Moravě řadu rozsáhlých sídel. Jejich situace se však radikálně změnila začátkem třicetileté války a za s ní související postupné protireformace. Po bitvě na Bílé hoře Ferdinand II. císařským patentem ze dne 28. září 1622 vypověděl novokřtence definitivně ze země.

⁴ PAJER, *Studie o novokřtěncích* (pozn. 2), s. 38–39.; LOUKOTOVÁ (pozn. 2), s. 49.

⁵ MZA, Lánové rejstříky, poř. č. 184, sig. 171, f. 57r – 58r, <http://www.mza.cz/a8web/a8apps1/d1/docs/D0001-184.htm> (vyhledáno 6. 6. 2018). Půdorys obce po polovině 18. stol. zachycuje mapa I. vojenského mapování – Morava, mapový list č. 113, 1764–1783, http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?lang=cs&map_root=1vm&map_region=mo&map_list=m113 (vyhledáno 1. 6. 2018).

⁶ HOSÁK, *Vlastivěda* (pozn. 1), s. 100–102.

⁷ K sektě novokřtěnců a jejich sídlu v Nových Mlýnech zejména: BECK, Josef, *Die Geschichts-Bücher der Wiedertäufer in Oesterreich-Ungarn, betreffend deren Schicksale in der Schweiz, Salzburg, Ober- und Nieder-Oesterreich, Mähren, Tirol, Böhmen, Süd-Deutschland, Ungarn, Siebenbürgen und Süd-Russland in der Zeit von 1526 bis 1785*, Wien 1883, passim (Nové Mlýny zejména s. 406–408), dostupné na: https://archive.org/stream/bub_gb_2qsUAAAAQAAJ#page/n605/mode/2up (vyhledáno 15. 1. 2018); PAJER, Jiří, *Sídla novokřtěnců na jižní Moravě. Příspěvek k identifikaci a diferenciaci lokalit, Jižní Morava*, 1999, s. 53–67; idem, *Novokřtění a moravská šlechta, Jižní Morava 2005*, s. 45–57; idem, *Studie o novokřtěncích* (pozn. 2), passim (Nové Mlýny zejména s. 24, 27); RIGASOVÁ, Milada, *Novokřtění v Mikulově a okolí*, Mikulov 2014; LOUKOTOVÁ (pozn. 2), s. 54.

Centrem významnějších novokřtěnských sídel byl dvůr, tvořený komplexem obytných, provozních a hospodářských budov. Střediskem dvora byl „dlouhý dům“, tzv. Haushaben. Tam byla umístěna společná kuchyně, jídelna a modlitebna. Orientace novokřtěnců na řemesla a jejich život v komunitě se odrazilo i ve struktuře jejich sídel. V areálech velkých dvorů stávaly samostatné domy jednotlivých řemeslníků s dílnou v přízemí a obytnou částí v podkroví. Děti bývaly vychovávány společně v jednom domě. Na okraji dvora u zdroje vody pak byla lázeň. Hospodářské zázemí dvora představovaly stáje, chlévy, seníky, stodoly a sýpky.

Obdobnou strukturu mělo i novokřtěnské sídlo v Nových Mlýnech, které vzniklo okolo roku 1558, kdy majitelé lednického panství Lichtenštejnové ponechali mlýn na řece Dyji novokřtěncům, kteří na levém břehu vystavěli dvůr, kolem něhož vznikla pozdější vesnice. Až do roku 1622 bylo toto místo novokřtěnským střediskem na Moravě. O jeho podobě si můžeme udělat bližší představu z dochované domovní knihy z roku 1583,⁸ jež kromě seznamu obyvatel obsahuje i zápisy o koupi a prodeji domů a vinohradů. Obdobné zápisy pak lze najít v domovní knize novokřtěnců, vydané Adolfem Maisem.⁹ Sídlo v Nových Mlýnech, jako správní centrum celé moravské novokřtěnské obce, patřilo k největším. Odhaduje se, že zde mohlo žít okolo 600 obyvatel; v areálu obehnaném dřevěným plotem se nacházelo asi 30 staveb. Střed sídla tvořilo prostranství s obytnými domy, kuchyň, klenuté komory, pekárna, lázeň a v dolní části u vody konírny a lázeňský dům. V sousedním druhém prostranství byla lisovna, kovářská dílna, kloboučnický dům, mateřská školka, velká škola a rybárna. Třetí prostranství bylo vyhrazeno pro dobytčí dvůr a dílny tkalců. Vedle dobytčího dvora pak byly na čtvrtém prostranství sýpky a stáje pro voly. K sídlu náležela i zahrada, kde se chovaly ovce. Kromě toho byl součástí novokřtěnského dvora ještě pivovar, dům koláře a tři koňské stáje.

Dalším určujícím faktorem, který významně ovlivnil podobu obce, byla výstavba vodního díla Nové Mlýny. První úvahy o stavbě kaskády vodních nádrží se objevily již ve čtyřicátých letech 20. století. Jejich hlavní funkcí měla být ochrana oblasti před záplavami, které se v blízkosti unikátního ekosystému lužního lesa periodicky opakovaly. Mementem ničivé síly vodního živlu je pomník neštěstí na Dyji umístěný jihozápadně od vsi na levém břehu řeky. Připomíná 31 utonulých dětí z rakvické školy, s nimiž se 26. května 1936 převrhl

⁸ Kniha je opatřena reprezentativní koženou vazbou s tlačeným geometrickým a vegetabilním dekorem a nachází se ve fondech SOKA Břeclav se sídlem v Mikulově. Viz ZIEGLSCHMID, Andreas Johannes Friedrich, *Die älteste Chronik der Hutterischen Brüder. Ein Sprachdenkmal aus frühneuhochdeutscher Zeit*, New York 1943.

⁹ MAIS (pozn. 2), s. 66–88.

na rozvodněné Dyji vor. Žulová deska se jmény obětí tragédie vznikla za přispění československého prezidenta T. G. Masaryka.¹⁰ Poloha Nových Mlýnů v těsné blízkosti mohutného vodního toku a rozsáhlého mokřadu mohla být také jedním z důvodů, proč se obec příliš nerozrůstala a její půdorys zůstával po staletí téměř nezměněn, jak dokládá mapa I. vojenského mapování (1764–1783), císařský otisk stabilního katastru (1825) a topografická mapa (1959).¹¹

Parkově upravené návsi dominují hmotově výrazné budovy bývalé školy (čp. 6) a bývalého mlýna (čp. 33). Škola byla v Nových Mlýnech již od roku 1791, kdy se výuka odbývala v prostorách obecního hostince. Život venkovského učitele na sklonku 18. století však nebyl jednoduchý. V MZA se dochovala zpráva o chudobě novomlýnského učitele i doklad o tom, že obec přispívala na chod školy, zejména na plat učitele a na nákup dříví na otop.¹² Moderní budovu získala novomlýnská škola v roce 1910. Patrová stavba s nápadným volutovým štítem zakončeným kamenným čučkem je se sousedním domem čp. 5 spojena obdobně utvářeným vjezdem. Fasádu bývalé školní budovy i vjezdu člení ploché lizény, v přízemí pak naznačené nárožní bosování.

Mlýn, který dal vsi jméno, je písemnými prameny doložen již ve 14. století. Jak už bylo zmíněno, od druhé poloviny 16. století až do dvacátých let 17. století jej provozovali novokřtění, po jejich odchodu byl vrchností pronajímán a postupně modernizován a inovován.¹³ Na mapě stabilního katastru z roku 1825 je mlýn, stojící v těsné blízkosti mlýnského náhonu, zachycen jako poměrně velká stavba obdélného půdorysu, tvořená dvěma propojenými budovami.¹⁴ Dnes je areál mlýna značně zdevastovaný a představují ho dvě zchátralé budovy mlýnice a obilného skladu. Další významnou budovou v obci býval panský dvůr. Ten vyrostl ze severovýchodní části novokřtěnského sídla nejprve jako dvoukřídlá stavba na půdorysu písmene L, v první polovině 19. století je pak zachycen jako trojkřídlý areál podélných obytných a hospodářských budov obklopujících rozlehlé obdélníkové nádvoří. Ve 20. století byla část katastru bývalého panského dvora využívána k hospodářským účelům (čp. 1), část nezastavěné parcely byla v první polovině 20. století vyčleněna pro stavbu patrových rodinných domů (čp. 2 a 3).

¹⁰ VAJBAR, Miroslav, *Rakvice: školní výlet 1936*, Rakvice 2014.

¹¹ Srovnaj mapové podklady z druhé poloviny 18. století, první poloviny 19. století a druhé poloviny 20. století: I. vojenské mapování – Morava, mapový list č. 113, 1764–1783 (pozn. 5); Stab. kat. – císařský otisk, list č. 2054-1-002 (pozn. 1); Topografická mapa v systému S-1952, 1959, mapový list M-33-118-A-d-4, http://archivnimapy.cuzk.cz/uazk/topos52/topos52_data/010k/M_33_118_A_d_4_index.html (vyhledáno 1. 6. 2018).

¹² MZA Brno, Velkostatek Lednice, F 63, i. č. 366, sig. 203; i. č. 367, sig. 242; i. č. 391, sig. 1793, kart. 1282.

¹³ MZA Brno, Velkostatek Lednice, F 63, i. č. 369, sig. 325; i. č. 397, sig. 1793, kart. 1411; i. č. 451, sig. 2057.

¹⁴ Viz Stab. kat. – císařský otisk, list č. 2054-1-002 (pozn. 1).

Jiný způsob obživy dnešních obyvatel Nových Mlýnů se výrazně projevil i v celkovém vzhledu obce. Ačkoli se základní urbanistické rozvržení intravilánu od druhé poloviny 18. století prakticky nezměnilo, téměř zanikla původní podoba zemědělských usedlostí, které byly velkou většinou ochuzeny o hospodářské části, jež byly buď zbourány, nebo adaptovány k obytným účelům (čp. 29, 30, 27 a 28). Na místě řady původních stavení vznikly ve druhé polovině 20. století typové patrové rodinné domy koncipované spíše do městské zástavby (čp. 20, 50, 55). Podobu návsi i přilehlých ulic pak značně narušily stavby bytového domu (čp. 4 a 49) a ubytovacího zařízení (čp. 32). Proměna venkovského rázu zástavby pak živelně pokračuje i v posledních letech mnohdy necitlivými renovacemi i moderní unifikovanou výstavbou.

Dispozici typickou pro jihomoravské venkovské hospodářské usedlosti s obytným křídlem podélnou stranou obráceným k návsi a k němu kolmo přisazeným křídlem hospodářským, jak ji u osmnácti novomlýnských gruntů, obklopujících náves, dokumentuje mapa stabilního katastru z dvacátých let 19. století, lze pod nánosy pozdějších úprav sledovat nejlépe u domů čp. 7, 8, 10, 13, 14, 22. Při pohledu ze zahrady jsou u některých bývalých hospodářských stavení patrné ještě pozůstatky zděných chlívů a pícníků. K rodinným domům, které si zachovaly alespoň částečně vzhled jednoduchých přízemních venkovských stavení se sedlovou střechou, patří domy čp. 15 a 66 na severozápadním konci obce v sousedství hřbitova nebo dům čp. 40 ve východní části obce. Obdobný typ zástavby se objevuje i na jihovýchodním okraji katastru (čp. 34, 35, 37), kde se v místech zaniklého novokřtěnského dvora ještě v první polovině 20. století vyskytovala prostá stavení s doškovými střechami.

Relativně značná vzdálenost od většího centra i zaměření celé oblasti na turismus a rekreaci je zřejmě jedním z důvodů, proč se Nové Mlýny po přelomu tisíciletí významněji nerozrůstají o novodobé typové rodinné domy charakteristické pro zástavbu satelitů velkých městských aglomerací. Samostatný svérázný urbanistický celek pak představuje chatová a zahrádkářská kolonie za severozápadním okrajem obce v blízkosti vodní plochy dolní Novomlýnské nádrže.